

DE NOTENKRAKER-INVASIE 1968 IN DE PROVINCIE LIMBURG

door
J. Th. ter HORST

Staatsbosbeheer, Maastricht

Inleiding

In het oktobernummer van het Natuurhistorisch Maandblad werd een oproep geplaatst om gegevens over de invasie van notenkraakers in Limburg. Hieraan werd door ongeveer 70 informanten gehoor gegeven. Deze gaven gezamenlijk tenminste 450 waarnemingen door, die praktisch in het gehele grondgebied van de Nederlandse Provincie Limburg zijn gedaan,

Dunsnavige notenkraaker

Foto: J. Beemster

van het uiterste noorden (Ottersum) tot het diepste zuiden (Vaals). Wij realiseren ons terdege, dat veel meer vogels zijn waargenomen en op veel meer plaatsen dan wij kunnen vermelden omdat deze gegevens ons niet hebben bereikt.

De eerste melding is afkomstig van de heer L. G. M. H e n s e l s, namelijk 31 juli te Hellenaveen en de laatste van de heer O. H. V i n k op 14 december in de tuin van het ziekenhuis te Venlo.

Dat veel aandacht aan de notenkraakers werd besteed blijkt overigens uit 3000 waarnemingen uit alle provincies van ons land die aan de Commissie voor de Nederlandse Avifauna zijn doorgegeven. Deze Commissie bereidt een publicatie voor over deze unieke gebeurtenis. Zij zal daarvoor ook de beschikking krijgen over de in deze verhandeling beschreven waarnemingen.

Voor al over de soms merkwaardige manier van voedsel zoeken en het gevarieerde menu van de notenkraakers in Limburg zijn interessante bijzonderheden doorgegeven.

Herkomst

In een van het Zoölogisch Museum van de Universiteit van Amsterdam ontvangen stencilbrief lezen wij over de notenkraaker het volgende:

„Notenkraakers, zijn vogels, die thuis horen in de naaldwouden (taiga) van Europa en Azië. In Europa komen ze ook in het gebergte-naaldbos voor (b.v. in de Alpen). De vogels van de Europese gebergten en van Scandinavië verschillen van die uit Siberië door het bezit van een dikkere snavel. In Europees Rusland vinden we intermediaire exemplaren. De typische dunsnavelige notenkraaker wordt ten oosten van de Oeral aangetroffen. Over het algemeen verplaatsen notenkraakers zich buiten het broedseizoen maar weinig. Ze trekken ten hoogste over korte afstanden. Slechts een enkeling

wordt ver van zijn broedgebied gevonden. Soms echter vinden trekbewegingen van ongewone omvang plaats, invasies of irrupties genoemd. De oudste gegevens over zo'n invasie dateren van 1753. In deze eeuw kwamen grote invasies voor in 1900, 1911, 1913, 1917, 1933, 1941 en 1954. In de jaren 1900, 1911, 1913 en 1954 werd de notenkraker ook in Nederland in flinke aantallen waargenomen."

Vroegere invasies en hun omvang

De op een na laatste invasie — de grootste die ooit in Nederland bekend geworden was — begon op 25 september 1954 en bereikte haar hoogtepunt tussen half oktober en half november d.o.v. Uit de provincie Limburg kwamen toen slechts 8 meldingen binnen. De invasie van 1954 blijkt echter kinderspel geweest te zijn vergeleken met die van 1968. In 1961 werden in ons land ook enkele notenkrakers gezien. Met geen mogelijkheid is te bepalen hoeveel notenkrakers in de periode augustus - december 1968 in de provincie Limburg aanwezig zijn geweest.

Men kan het aantal gevoegelijk op enige duizenden stuks schatten. Het meest opvallende bij deze massale intocht was wel dat geen sprake was van een soort „sprinkhaanplaag", waarbij bepaalde terreinen als het ware zouden zijn overspoeld geworden door zwermen vogels, maar dat de notenkrakers overal erg verspreid gesignaleerd werden. Waarnemingen, waarbij sprake was van groepjes van meer dan 3 stuks zijn schaars, zoals duidelijk uit de bij dit artikel gevoegde specificatie van waarnemingen naar voren komt. De in dit overzicht genoemde signaleringen hebben dan ook overwegend betrekking op solitaire vogels.

Oorzaken van de irruptie

Over de oorzaak van de invasies heerst nog geen eenstemmigheid. De Russische onderzoeker F o r m o s o v is van mening, dat het mislukken van de oogst van de zaden van de Arveden — die het hoofdvoedsel van de notenkrakers uitmaken — een belangrijke factor is. Mogelijk speelt ook overbevolking een rol. Professor Dr. K. H. V o o u s, hoogleraar in de zoögeographie, gaat van de stelling uit, dat bij de notenkrakers sprake is van een regelma-

tige opbouw van de populatie. Het aantal vogels neemt jaarlijks toe. De opbouw neemt 7 jaren in beslag maar als de populatie-top samen valt met bepaalde factoren, bijvoorbeeld het mislukken van de zadenoogst, volgt een ineenstorting van de opbouw en gaan de notenkrakers trekken.

Determinatie

Reeds op 12 augustus 1968 verzocht het Vogeltrekstation te Arnhem aan het korps ringers zo veel mogelijk notenkrakers te vangen en te ringen en van elke vogel maten, gewicht, enz. te noteren. Op deze wijze hoopte dit instituut uit te maken met welke ondersoort we te doen hadden en hoe de verhouding van oude en jonge vogels was en in welke conditie ze verkeerden. De reservaatbewakers van het Staatsbosbeheer de heren M. H. v a n D e u r s e n en J. v a n B r e e ringden respectievelijk 9 en 3 stuks. Hierdoor konden nauwkeurige gegevens over de lengte en hoogte van de snavels verkregen worden, over de vleugellengte en de lengte van de witte vlek op de buitenste staartpen. De laatste vormt vooral een goed kenmerk voor de onderscheiding der ondersoorten. Bij de diksnavelige notenkrakers is de lengte 12 tot 23 millimeter en bij de dunsnavelige is deze 20 tot 30 millimeter. Bij de 12 geringde vogels bleek de lengte van de snavels te variëren van 45 tot en met 53 mm, de hoogte van de snavels van 13 tot en met 15 mm., de vleugellengten van 180 tot en met 190 mm en de lengten van de staartvlekken van 20 tot en met 30 millimeter.

De onderscheiding der 1e jaars- en overjarige notenkrakers kan worden nagegaan aan grote en kleine slagpendekveren. Bij de eerste-jaarsvogels hebben ze allen een witte top. De overjarigen heben niet allen een witte top. Door het vangen t.b.v. het ringen en het opsturen van gestorven dieren kwam vast te staan, dat wij te doen hebben gehad met *Nucifraga caryocatactes* (Brehm). Dit is de dunsnavelige vorm.

Door de heer J. P. M. C l e r x werd echter gerapporteerd, dat de heer C. Ph. V e r s c h u e r e n uit Roermond op 6 september 1968 in het Leudal (gemeente Heijthuijsen) een diksnavelig exemplaar zou hebben gezien gedurende 10

minuten met behulp van zijn verrekijker. Omdat het bij de lengte van de snavel om millimeters gaat en omdat ook de vorm van de snavel bij de ondersoorten verschilt, lijkt het ons moeilijk om op een afstand vast te stellen of het dun- of diksnavelige notenkrakers zijn.

Overlevingskansen

Bekende ornithologen zijn van mening dat de overlevingskansen van de naar het westen uitgeweken vogels gering zijn. Een groot percentage zou de winter niet doorkomen. De betrekkelijk weinig notenkrakers die dood gevonden zijn, blijken het slachtoffer te zijn geworden van roofdieren (vooral verwilderde katten), van het verkeer, van hoogspanningsdraden, maar ook van jagers. Ondanks het feit dat notenkrakers als Europese broedvogels door de Vogelwet beschermd zijn in Nederland, schijnen zich hier toch jagers aan het neerschieten bezondigd te hebben.

Rapporteur Th. van Sinten uit Horst schreef hierover o.a. „omdat de vogel niet schuw is wordt hier (dit is dus in Noord-Limburg) door wildstropers reeds jacht er op gemaakt en wordt gesproken van f 45 per paar als handelsprijs”. Enkele jagers beweerden gedacht te hebben met een soort vlaamse gaai te doen te hebben, waardoor ze per ongeluk zouden zijn geschoten.

Dat jagers in Frankrijk er ook wel weg mee wisten blijkt uit 2 terugmeldingen van geringde notenkrakers. Zoals gemeld werden in „De Groote Peel” 12 notenkrakers door de reservaatbewakers van Deursen en van Bree geringd. Op 27 september werd er een geschoten in Archères la Forêt (Seine et Marne) en op 6 oktober een in Cauville (Orne).

De heer A. W. P. Maassen uit Montfort maakte melding van 6 vondsten van dode notenkrakers en wel op 8, 14, 22, 24 en 26 augustus (op 24 augustus 2 stuks), waarvan de helft verkeersslachtoffers. 5 van de 6 exemplaren zijn in geprepareerde toestand bij de vinders aanwezig.

Geografische verspreiding in Limburg

De ons ter beschikking gestelde gegevens hebben betrekking op nevenstaande gebieden in de provincie Limburg waar notenkrakers

werden gezien. Van noord naar zuid gaat het om terreinen in de volgende plaatsen (al dan niet zelfstandige gemeenten vormend) en natuurgebieden.

Zelderse Driesseem" te Ottersum; „Heuloërbroek" in Bergen; Afferden; Siebengewald; landgoed „De Hamert", gem. Bergen (Wellerlooi); Arcen; Lomm („Ravenvennen"); Meerselo; „Broekhuizer Schuitwater"; Broekhuizen; Lottum; Grubbenvorst; Horst; Sevenum; Griendtsveen; Helenaveen; „Mariapeel" onder Sevenum; Venlo; Tegelen („Holzmühle"); Meijel; Ospel; Nederweert; het gehele peelgebied tussen Ospel en Asten (N.B.) genaamd „De Groote Peel"; Weert; „Moeselpeel" bij Weert; Baarlo; Roggel; Nunhem; Heijthuisen; het gehele natuurgebied „Het Leudal"; Vlodrop; Melick-Herkenbosch; „Meijnweg" gebied; St. Odiliënberg; Montfort; Posterholt; Echt met diverse kerkdorpen en buurtschappen, zoals: slekkerhout, het Haverland, het Kranenbroek, Putbroek, Diergaarde, Annendaalsbos, het Heiselaarsbroek, St. Joost, Koningsbosch, Berke-laar en het grensbos bij Schalbruch; „De Doort", gem. Echt; Merum; Born; Geleen; Spaubeek; Schinnen; Schinveld; Heerlen; Schaesberg; Bousberg-Kakert; Imstenraderbos en Aambos; Valkenburg met het „Ravensbos" en het „Gerendal"; Geulle; Beek; Neerbeek; Berg; Sint Geertruid en wel het complex „Eijsderbos"; Cadier en Keer; Bemelen; Margraten; Gulpen; Stokkum, gem. Wijlre; „Bovenste bos" te Epen, gem. Wittem; Slenaken „Grote Bos"; Noorbeek; Rimborg, gem. Ubach over Worms; Brunssum; de Brunssumerheide; Kerkrade; Vijlen; Vaals; Meerssen „Meerssenerheide".

Voedsel zoeken en voedsel

Vast is komen staan dat het voedsel van de notenkrakers in vele opzichten sterk afweek van het menu dat in de literatuur wordt beschreven. Dit zou voornamelijk bestaan uit zaden van allerlei naaldbomen, in het bijzonder van de Arve, maar ook uit vruchten van andere bomen en struiken, zoals eikels, beukenootjes, hazelnoten en andere pit- en steenvruchten en in mindere mate uit wormen, slakken en insecten.

Wij laten hierover enkele rapporteurs aan het woord. In het clubblad van de Natuur Historische Werkgroep „Pepijnsland" (Echt en omgeving) lezen wij:

„De enkele malen dat wij hem hebben kunnen waarnemen zocht hij zijn voedsel steeds laag bij de grond. Onder onze leden, die de notenkraker hebben gezien (6 personen) was er niet één die ze in een boom hadden zien zitten. Hoewel er ter plaatse, (bedoeld wordt „De Doort") geen naalddhout voorkomt is er toch een overvloed aan loofhout met noten en bessen.

Deze at hij echter beslist niet. Opvallend was dat hij soms lange tijd bezig kon zijn met verdorde en afgebroken stammen van hun schors te ontdoen. Hij zat graag op weipalen en soms toonde hij zich daarop een echte acrobaat. Meer dan eens hebben wij gezien, dat hij met zijn kop naar beneden zo'n paal afzocht en van schors ontdeed. Hierbij hakte hij soms vrij hard met zijn snavel tegen de paal. Verder scheen de vogel de gewoonte te hebben de palen stuk voor stuk aan te doen zonder maar één paal over te slaan. Onze vraag is nu: is de avifaunistische literatuur, die ons ter beschikking staat, onvolledig of gedraagt de notenkraker zich in een andere omgeving anders?" In het Haverland en te Ophoven, beide gebieden in de gemeente Echt, werd een notenkraker gezien, die rustig voortstapte achter een ploegende boer."

De reservaatbewaker van het uitgestrekte peelgebied „De Groote Peel" (Ospeler- en Astense Peel) M. H. van Dursen kwam tot heel andere waarnemingen, vooral van het bij voorkeur zitten in bomen. Hij schreef:

„Vaak zag ik deze vogels in de toppen van bomen zitten in het bijzonder die van grovedennen, oostenrijkse dennen of berken. Dikwijls werden ook dode berkenstammen of weipalen als rustplaats of uitkijkpost gebruikt. Opvallend was dat de vogels niet schuw waren. Soms kon men ze benaderen tot een of twee meter afstand. Ook werden ze regelmatig gezien op kaal gemaaide wegen of peelbanen, lopend en pikkend naar insecten zoals spinnen, vliegen of glazenmakers. Soms verdwenen ze in de lange struikheide of in het pijpestrootjesgras om even later weer in een top van een boompje het in heide of gras gevangen insect op te vreten. Ook kreeg ik de indruk dat ze af en toe last van de warmte hadden."

De opzichter O. H. Vink van het landgoed „De Hamert" onder Wellerlooi daarentegen schreef weer over het al of niet graag zitten in bomen:

„Opvallend was dat de voedsel zoekende vogels steeds op de grond werden aangetroffen van de brandwegen in de in het noordelijke deel van het landgoed gelegen grovedennenbos of wel in de randbomen van het bos, waar bij een voorkeur bleek voor de randen van deze bossen."

De heer R. Geurts uit Echt completeert de waarnemingen over het gedrag van de notenkrakers zoals die door de leden van „Pepijnsland” werden vermeld nog met het volgende:

„De heren W. Vranken en E. Mestrum zagen in een weijtje, gelegen midden in het natuurgebied „De Doort”, hoe een notenkraker telkens van een weipaal naar de bosrand vloog, terugkeerde met een noot in zijn snavel, deze boven op de weipaal legde, ze driftig met de harde spitse snavelpunt bewerkte, daarna omkeerde en nogmaals behakte, waarna hij ze kraakte en de pit oppeuzelde. Dit boeiende bedrijf namen ze verscheidene malen achter elkaar waar. Wij zelf bezochten een aantal weipalen langs een weggetje aan de zuidzijde van „De Doort”. Wij troffen er vier z.g. „smidsen” aan, waarbij een groot aantal schalen of resten ervan verspreid op de grond lagen. Bovendien vonden we een „voorraadschuur”. Aan de voet van een paal lagen een twintigtal nog gave, rijpe hazelnoten en een klein aantal eikeldoppen en -schalen. Of deze voorraad van tijdelijke aard was of tot latere slechtere tijden moest bewaard blijven konden we niet vaststellen.

In „De Breul” nam de heer J. Ruyters waar hoe een notenkraker een mestroop doorzocht naar waarschijnlijk insecten en larven. Een bijzondere waarneming deed H. Pustjens die een wespennest zag uitdunnen, waarbij de vogel herhaaldelijk een wesp snapte, door midden knipte om daarna de twee helften te verorberen.

In Echt en omgeving werd de invasie het eerst opgemerkt door de heer Hub. Paulis en wel in Putbroek maar helaas werd niet vermeld op welke datum. In deze streek werden de notenkrakers het laatst gezien in „De Breul” door de familie v. d. Venne op 17 november toen één notenkraker insecten aan het zoeken was op een gazon van een tuin bij „De Breul” en op 13 december 1968 in het grensbos bij Schalbruch door de heer G. Daelmans.

Treffend is, dat van twee verschillende zijden een opmerking werd gemaakt over het verschil in de aanvankelijke makheid van de vogels en een latere schuwheid (rapporteurs O. H. Vink te Wellerlooi en J. H. J. h. a. e. te Vijlen).

Het voedsel dat de notenkrakers in Limburg tot zich hebben genomen was van een zeer

gevarieerde samenstelling. Vele rapporteurs maakten melding van een voorkeur voor wespen- en mierennesten. Verder werd als voedsel genoemd: cadavers van een konijn, muis, kikvors, hazelworm, lijster; verder vele soorten insecten. Hieronder een sortiment van berichten, die op dit onderdeel van het gedrag van de notenkraker betrekking hebben.

De heren H. Bult en R. Goldbach uit Heerlen zagen een muis vangen, die na onthoofd te zijn bij stukjes en beetjes verorberd werd met inbegrip van de ingewanden. De overblijfselen werden in een holte van een boomstronk verstopt en met gras toegedekt. De kop van de muis werd over het hoofd gezien of versmaad. H. Bult deelde voorts mede, dat hij een vogel uren lang had gadegeslagen bij het fourageren en daarbij had gezien, dat zijn menu vooral bestond uit sprinkhanen, verder uit mieren (die met de tong werden opgelikt) en tal van insecten zoals wespen, hommels, veel wormen en een enkele keer wat plantaardige kost in de vorm van bramen. Hij zag ook wel eens dat een notenkraker zich te goed deed aan duindoornbessen maar dat was niet in Limburg maar op het eiland Schouwen. In de „Graafschapsbode” had hij een verhaal gelezen van een zekere heer Vos, die gezien had hoe een notenkraker een lijster verorberde terwijl hij ook van iemand een bericht had doorgekregen dat een hazelworm was opgegeten. De reservaatbewaker van het natuurgebied „Het Leudal” in de omgeving van Heijthuisen, Haalen, Roggel en Neer, H. J. Bongaerts zag in dit gebied een notenkraker een wespennest bloot leggen en met de snavel wespen en larven oppikken. Ook zag hij hoe een andere vogel aan het fourageren was in een nest van rode bosmieren. Eenmaal zag hij zelfs dat een kikvors werd gevangen en in de vlucht meegevoerd. Hij constateerde voorts dat de notenkrakers op grasland op de zelfde manier aardwormen vingen als merels.

Een andere reservaatbewaker van het Staatsbosbeheer de heer J. van Bree uit Meijel trof ook een door notenkrakers uitgehakt wespennest aan in het natuurreservaat „De Groote Peel”. De bewaker van het natuurreservaat „Meijnweg” de heer J. G. Tullemans, zag op 11 augustus 4 notenkrakers die op een perceel heide bezig waren met het uit de grond

trekken van een wespennest. Op 26 augustus was een notenkraker bezig een dood konijn op te vreten. Flinke stukken vlees werden uit de rug van het cadaver gepikt en doorgeslikt. Volgens de reservaatbewaker M. H. van Ders en uit Ospel bestond het voedsel van de notenkrakers in het peelgebied van Ospel en Asten voornamelijk uit spinnen, vliegen en glazenmakers. Hij zag ook dat op twee plaatsen een wespennest was leeggeroofd. De lege raten en restanten van wespen lagen rondom de nesten. Op één plaats hadden de vogels 1 meter moeten graven om het wespennest te kunnen bereiken! Bovendien werd een uiteengerukt mierennest gevonden. Op diverse plaatsen werden dode berkenstammen uitgepikt.

De heer H. Strijbosch uit Helmond schreef ons, dat hij bij een wetenschappelijk onderzoek in het landgoed „De Hamert”, gemeente Bergen, gelegenheid had om de notenkrakers te bestuderen. Vanaf 11 augustus heeft hij daar regelmatig een notenkraker gezien. Op 27 augustus werd in een klein gedeelte van dit natuurterrein enige tijd speciale aandacht aan de notenkraker besteed en toen konden met zekerheid 4 exemplaren geteld worden. De vogels hielden zich op langs de randen van dennebossen, waar toen ook veel bijenkorven geplaatst waren. Hij kon herhaalde malen constateren, dat de vogels zich te goed deden aan de bijen. Juist bij de opening van een korf gezeten werden soms grote aantallen bijen naar binnen gewerkt. Ook werden de bijen vanaf de bloeiende heide opgepikt. Bovendien heeft hij de vogels spinnen (*Lycosidae*) en bosmieren zien oppikken. De notenkrakers waren ook daar vrij gemakkelijk tot op 2 à 3 meter te benaderen. Bij al zijn waarnemingen betrof het de dun-snavelige (Siberische) vorm.

Wat de voorliefde voor wespen en bijen aangaat, berichtte de heer L. G. M. Hensels, assistent Rijksbijenconsulent, het volgende.

„Op 16 augustus werd een notenkraker in het bos achter het klooster Sint Paul te Arcen in de onmiddellijke nabijheid van een bijenstand gezien. Hij wipte telkens van de daken van de bijenkasten naar de grond en terug. Eerst had ik de indruk, dat hij levende bijen oppikte. Ik kon tot op 3 meter naderen. De vogel bleek zich te goed te doen aan de uitgestoten darren, welke voor de kasten op de grond

lagen. Dit uitstoten van de darren gebeurt altijd in de eerste weken van augustus. Alleen deze darren werden opgepikt en geen levende werkstersbijen.”

Op 18 augustus zag hij in de Ospelerpeel tijdens een excursie met imkers in de omgeving van de Amstelberg 5 exemplaren, die proviandeerden op lijsterbessen. De notenkrakers hakten flink in de trossen bessen, gingen ook regelmatig naar de grond om gevallen bessen op te pikken.

Opzichter Vink van „De Hamert” gaf ook enige interessante waarnemingen door, die we hier laten volgen.

„Een keer werd gezien dat een notenkraker op een half vergaan, dood konijn zat, welk cadaver reeds door een roofvogel gedeeltelijk was verorberd. Het kwam mij voor afgaande op de voorzichtigheid waarmede de vogel in het lijk hakte, dat het hem eerder te doen was om de maden die zich in het vlees bevonden, dan om het vlees zelf. Zekerheid hieromtrent heb ik niet. Verschillende keren werd gezien, dat een vogel met zijn snavel een mierennest overhoop hakte, welke nesten worden aangetroffen langs de brandwegen in de grovedennenbossen aan de noordzijde van het landgoed. Kennelijk was het de vogel te doen om mierenieren. Op verschillende plaatsen vond ik in de grond op afstanden van 5 à 10 centimeter van elkaar door notenkrakers gemaakte gaatjes. Zowel in de harde bodem van de brandwegen als in de meer losse grond, ontstaan door het uitgraven van zand door konijnen, werden dergelijke gaatjes aangetroffen. De weinige malen dat een vogel in de nabijheid van loofhoutbossen werd opgemerkt (o.a. langs het Gelderns kanaal) viel het op, dat ze steeds aanwezig waren op de aldaar gelegen aspergevelden, waarvan de planten in die tijd bessen droegen. Ik heb echter niet gezien, dat ze de bessen opraten.”

Schrijver dezes en de heer J. H. Jhae, beiden verbonden aan het Staatsbosbeheer, zagen in de laatste week van november een viertal notenkrakers die in het hazelnotenproefveld in de Vijlenerbossen (gemeente Vaals) grote hoeveelheden afgevallen hazelnoten met schaal en al naar binnen werkten, die ze eerst met hun lange snavel onder het gras en de bladeren onder de boompjes hadden opgescharreld. De vogels bezitten namelijk een keelzak waarin het

gevonden voedsel voorlopig kan worden be-
waard. Beide waarnemers hebben echter niet
kunnen zien, dat de dieren de buit elders weer
uit hun keelzak hebben opgebraakt.

De heer W. J. D a m e n uit Maastricht zag
op 13 oktober dat een notenkraker bezig was
aan het graven van een ongeveer 15 centimeter
diep gat, dat een wespenest bleek te zijn. Af en
toe ontsnapte een wesp uit de gangen, die han-
dig in de vlucht werd opgepikt. Uit dit alles
zou een overeenkomst met het gedrag van an-
dere kraaiachtigen en in het bijzonder met dat
van de vlaamse gaai mogen worden onderkend.

Geluid

Over het algemeen waren de vogels zwijg-
zaam. Slechts een vijftal waarnemers maakt
melding van geluid, een kréak-kréak. Dit kras-
sen werd bijv. medegedeeld door de Heer L. de
Heer: „Op 10 september zat een vogel boven
op een telefoonpaal langs de weg van Kasteel
Altenbroek naar Voeren, (dus op Belgisch
gebied, even ten zuiden van Noorbeek) te
schreeuwen, of beter te krassen zoals een kraai
dat wel doet. Het dier bleef een paar minuten
zitten, kraste van tijd tot tijd en vloog toen weg
in de richting van Altenbroek. Vanuit die rich-
ting kwam hem een andere vogel tegemoet”.
Volgens mededeling van M. H. van Deursen,
Ospel, zou dit krassen een uiting van alarm
kunnen zijn: toen een van de door hem waar-
genomen vogels dit geluid liet horen was er op
een afstand van 50 m een vos in de buurt; en
een andere maal liep een hermelijn op het pad.
Een zacht miauwend geluid kon een enkele
maal van dichtbij worden waargenomen.

Rapporteurs (in alphabetische volgorde)

J. Aben, Maasbracht; J. Beemster, Munstergelen;
P. Blom, Crapoel (SBB); H. Bouwman, Stein; J. van
Bree, Meijel (SBB); H. Bult, Heerlen; H. J. Bongaerts,
Heijthuijsen (SBB); W. van Bussel, Meijel (SBB); P. P.
Christians, Panningen; A. Cleef, Utrecht; J. P. M. Clerx,
Leiderdorp; P. H. H. Clerx, Roermond; G. Daelmans,
Echt; W. J. Damen, Maastricht; M. H. van Deursen,
Ospel (SBB); Dr. S. J. Dijkstra, Heerlen; J. Erkens,
Beek; C. Fijnaut, Heerlen; J. Geilen, Echt; R. Geurts,
Echt; J. Giesberts, Echt; R. Goldbach, Heerlen; J. Gij-
zelaats, Echt; J. de Haan, Weert; L. G. M. Hensels,
Haelen; W. Hoeijmakers, Echt; J. W. Hoogstraten,
Heerlen; J. Th. ter Horst, Maastricht (SBB); P. J. A.
Janssen, Broekhuizen (SBB); Vic. Janssen, Maas-

tricht; J. H. Jehae, Vijlen (SBB); P. Kemp, Maastricht;
J. Kers, Utrecht; J. Kloot, Heerlen; H. Kuindersma,
Helenaveen (SBB); P. Leurs, Roosteren; A. W. P.
Maassen, Montfort; W. Maassen, Dieteren; G. G. P.
v. d. Mast, plaats?; A. Mertens, Bochtoltz; E. Mestrum,
Echt; G. van Mierlo, Weert; M. Mommers, Maastricht;
H. Mulder, Heerlen; L. Navis, Heerlen; Mej. W. Neu-
mann, Utrecht; Hub. Paulis, Echt; Mevr. Poullissen-
Peeters, Venlo; Mej. J. Prijs, Utrecht; H. Pustjens, Echt;
J. Pijpers, Weert; J. M. Rademakers, Stokkem; Mevr.
Reulen, Kerkrade; J. Ruijters, Echt; M. Scholten, Sit-
tard; Gebrs. Saes, Weert; P. Schriks, Asten (NB); Sef
Schulpen, Dieteren; Th. van Sinten, Horst (SBB); Drs.
Th. de Smidt, Utrecht; P. Spreuwenberg, Weert; H.
Strijbosch, Helmond; A. Tillemans, Weert; J. G. Tulle-
mans, Herkenbosch (SBB); J. Tummers, Echt; fam.
v. d. Venne, Echt; H. Vergoossen, Echt; J. Verheijen,
Echt; S. Verscharen, Meijel (SBB); C. Ph. Verschueren,
Roermond; O. H. Vink, Wellerlooi, gem. Bergen; W.
Vranken, Echt; G. de Vries, Utrecht; Drs. J. H. Wil-
lems, Groenekan (U); W. Willems, Geleen; J. J. U.
Claessens, Meerssen; L. de Heer, 's-Gravenhage.

De auteur is veel dank verschuldigd aan
Professor Dr. K. H. V o o u s en Dr. P. J. v a n
N i e u w e n h o v e n voor de waardevolle ad-
viezen die door hen zijn gegeven en aan alle
medewerkers die waarnemingen hebben door-
gegeven.

Waarnemingen

De volgende waarnemingen van notenkra-
kers in Limburg in 1968 werden gedaan. Data
in chronologische volgorde; indien geen aantal-
len zijn vermeld gaat het om een solitair exem-
plaar.

- 31 juli 1968: Helenaveen, langs een bosrand.
- 4 augustus: Landgoed „De Hamert”, Wellerlooi, gem.
Bergen.
- 5 augustus: Herkenbosch.
- 6 augustus: Afferden.
- 7 augustus: Weert, Kievitsberg.
- 8 augustus: Sint Joost, gem. Echt, 1 dood exemplaar.
- 9 augustus: Meerselo; „De Hamert”, Wellerlooi; Gul-
pen, Wagelerbos, 4 ex.
- 10 augustus: Weert 3; Ospel, gem. Nederweert „De
Groote Peel” 1 x 1 en 1 x 3; Roermond; „Meijn-
weg” gem. Melick-Herkenbosch 4; Cadier en Keer
grens Bemelen 3.
- 11 augustus: Ospel, gem. Nederweert „De Groote Peel”
4; Spaubeek 2; Vaals, Drielandenpunt; Heerlen,
Imstenraderbos; Brunssummerheide.
- 12 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 3 + 1; „De
Groote Peel” 3 + 1; Het Leudal 1 x 2 + 1; „Meijn-
weg” 2; Herkenbosch 3 x 1; Montfort; Munniks-
bos bij Putbroek 2; Heerlen, 1 ex. met verbrijzelde poot
door het vliegen tegen hoogspanningsleiding; Vlod-

- rop, div. ex.; Vaals, Vijlenerbos; Heerlen.
- 13 augustus: Baarlo 2; „De Groote Peel” $1 \times 2 + 1$; Nederweert-Eind, Houtven 3; Echt, „De Doort”; Posterholt 4; Putbroek, gem. Echt 2; Vaals, Vijlenerbos; Bergen, Welse Hut 3; Heerlen (1 ex. afgenomen van kwajongen).
- 14 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 2; „Mariapeel”, noordelijk deel; „De Groote Peel” 5; Het Leudal; Montfort 1 ex. dood gevonden; Putbroek, gem. Echt 2; Vaals, Vijlenerbos.
- 15 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 2; „De Groote Peel” 1×8 en 1×5 en 1×4 ; Annendaal, gem. Echt; Putbroek, gem. Echt 2; Vaals, Vaalsbos; Meerssenerheide, gem. Meerssen.
- 16 augustus: „Mariapeel”, Helenaveen; „De Hamert”, Wellerlooi 1×8 en 1×3 ; Broekhuizer Schuitwater; Tegelen, „Holtmühle”; „De Groote Peel” 1×2 en 1×1 ; Areen, klooster St. Paul; „Het Leudal” gem. Heijthuisen; Sint Joost, gem. Echt; Valkenburg-Houthem, „Gerendal”, Slenaken, „Grote Bos” 2; Bovenste Bos” bij Epen, gem. Wittem.
- 17 augustus: Lomm, „Ravenvennen” 3; Roggel; Valkenburg-Houthem, „Gerendal”; Vijlen, gem. Vaals.
- 18 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 3; Weert, Defensiedijk; „Het Leudal”; „De Groote Peel” $1 \times 5 + 1 \times 1$; Vlodrop 3.
- 19 augustus: Broekhuizer Schuitwater; „De Groote Peel” $1 \times 5 + 1 \times 1$; „De Doort”, Echt.
- 20 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 3; Geleen, „Danikerbos”; Valkenburg-Houthem, „Ravensbos”; Weert.
- 21 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 6 + 3; Weert 2; Tegelen, „Holtmühle”; „De Groote Peel” op diverse plaatsen; 5; „Meijnweg” 6; Stokkum, gem. Wijlre 3.
- 21 augustus: Annendaal, gem. Echt; Reutje, gem. St. Odiliënberg; „t Sweeltje”, gem. Montfort.
- 22 augustus: Grubbenvorst; „De Hamert”, Wellerlooi 4; „De Groote Peel” $3 \times 1 + 1 \times 2$ en 1×4 ; Vaals, Belgisch Preusbos; Brunssummerheide 2.
- 23 augustus: Meijel; „De Groote Peel” $1 \times 2 + 1 \times 2$; Weert; „Meijnweg” 2; Echt; Heerlen, Aambos.
- 24 augustus: „De Groote Peel” 2; „Meijnweg” 3; Melick-Herkenbosch op diverse plaatsen (geen aantallen bekend); Montfort 1 dood ex.; Echt, 1 dood ex. op Annendaalerweg; Weert „Moeselpeel”; Brunssummerheide 1 dood en 1 levend ex.; Slenaken, „Grote Bos” 2;
- 25 augustus: „De Groote Peel” diverse ex. volgens opgaven van bezoekers van het reservaat. Kwanta en plaatsen onbekend; Echt; Vlodrop, klooster St. Ludwig 2.
- 26 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 1×6 ; „De Groote Peel” 2; Weert, „Moeselpeel”; Nunhem, gem. Haalen 3; Echt 3; „Meijnweg”; Melick-Herkenbosch op diverse plaatsen (geen aantallen bekend); Montfort 1 dood ex.; Schaesberg 2.
- 27 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi 4 + 3; „De Groote Peel” 1×7 en 1×5 ; Nederweert, „De Zoom”; Weert; Tobbersdijk; „Het Leudal”.
- 28 augustus: „De Hamert”, Wellerlooi; „De Groote Peel” 6; Noorbeek 2.
- 29 augustus: Siebengewald 3; Bergen, „Heuloërbroek”; „De Hamert” Wellerlooi diverse ex. verspreid over het gehele terrein, aantallen niet genoemd; „De Groote Peel” 7; Echt, „De Doort”; Gulpen, „Wagelerbossen”; Berg en Terblijt, enkele ex.
- 30 augustus: Broekhuizer Schuitwater 2; „Mariapeel”, Helenaveen; „De Hamert”, diverse ex. verspreid over het gehele terrein, aantallen niet genoemd; „De Groote Peel” 6; Gulpen, Crapoel.
- 31 augustus: „De Hamert”, verspreid over het gehele terrein, aantallen niet genoemd; „Mariapeel”, Helenaveen; „De Groote Peel” 4; Sint Geertruid, complex Eijsderbos van het „Savelsbos” 5. Van 27 VIII t/m 31 VIII Kakert (Bousberg).
- 1 september: „De Hamert” 4; „De Groote Peel” 5.
- 2 september: „De Hamert” 3; „De Groote Peel”, „Meijnweg” 2; „Het Leudal”; Melick-Herkenbosch op diverse plaatsen (aantallen niet opgegeven).
- 3 september: „De Groote Peel” 2; „Meijnweg” 2 + 2.
- 4 september: Broekhuizer Schuitwater; „De Groote Peel” 2×3 .
- 5 september: „De Hamert” 5; „Mariapeel”, Helenaveen, 4e Wijk 9; „De Groote Peel” 2×3 ; Kerkrade.
- 6 september: Broekhuizer Schuitwater; „Het Leudal” 2; Gulpen, Ingberheide; Kerkrade.
- 7 september: „Mariapeel”, Helenaveen, 8e Wijk; Echt; diverse waarnemingen door leden van „Pepijnsland” in „De Doort” (geen aantallen genoemd); Sint Odiliënberg, Munniksbos (plukresten van een exemplaar); Geleen/Schweikhuizen.
- 8 september: „De Groote Peel”, diverse waarnemingen van leden van „Pepijnsland” in „De Doort”, gem. Echt (geen aantallen genoemd).
- 9 september: In „De Doort”, gem. Echt, 12 „smidsen” met hazelnoten geteld.
- 11 september t/m 14 september: elke dag 3 à 4 ex. langs de Streekweg Montfort; „De Doort”, gem. Echt.
- 12 september: „Zelderse Driessen”, gem. Ottersum.
- 13 september: Weert 2.
- 17 september: „Zelderse Driessen”, gem. Ottersum 2.
- 19 september: Beek; Neerbeek.
- 21 september: Echt, kom; Echt, Sleik, verkeersslachtoffer.
- 22 september: „De Groote Peel”; Montfort, Streekweg, 1 dood ex.
- 23 september: „De Groote Peel”, 3e Baan.
- 24 september: „Zelderse Driessen”, gem. Ottersum; Gulpen, Crapoel.
- 25 september: „Mariapeel”, 9e Wijk; „De Groote Peel”, 3e Baan 2; Meijel.
- 26 september: „De Hamert”, grote heide; „De Groote Peel” 3; Geleen, 1 ex. met gebroken vleugel dat daags na het vinden is gestorven.
- 27 september: Wijlre, natuurwachtershut te Stokkum 2; Gulpen, Ingber; Neerbeek.
- 28 september: Echt, Gebroek; Neerbeek; Beek; Valkenburg-Houthem, „Gerendal”.
- 1 oktober: Vaals, Vijlenerbos.
- 2 oktober: Weert 2.
- 3 oktober: „De Groote Peel”, 3e Baan 2; Slenaken, „Grote Bos”.
- 4 oktober: Gulpen, „Wagelerbossen”; 2.
- 6 oktober: „Het Leudal” Gulpen, „Dunnebos”.
- 8 oktober: Vaals, Vijlenerbos 2.
- 9 oktober: Dieteren, Koppelberg.

- 12 oktober: Echt West.
 15 oktober: Echt, Sleik.
 17 oktober: Vaals, Vijlenerbos 2; Echt, Sint Joost en Lilbosch.
 19 oktober: Griendtsveen.
 24 oktober: „De Hamert”.
 26 oktober: Margraten.
 1 november: Geulle.
 5 november: Vaals, Vijlenerbos; Merum.
 6 november: Merum.
 16 november: Berg.
 17 november: Echt, in een tuin bij „De Breul”.
 21 november: Vaals, Vijlenerbos, hazelnotenproefveld 4.
 25 november: Vaals, Vijlenerbos, hazelnotenproefveld 5.
 1e week december: Berkelaar, gem. Echt.
 3 december: „De Hamert”, Wellerlooi, bij de ingang van het landgoed.
 13 december: Grensbos te Schalbruch (even over de grens ten zuiden van Echterbos).
 14 december: Venlo, in de tuin van het ziekenhuis.

Van de in de gemeenten Schinnen, Schinveld, Born, Rimburch (Ubach over Worms) gemelde waarnemingen zijn geen data bekend.

Samenvatting

Ondanks het niet kunnen beschikken over ons inziens voldoende waarnemingen kan uit de voorhanden zijnde gegevens toch wel een oordeel gevormd worden over de ondersoort (geografische vorm) van de notenkraaker, die ons land tijdelijk bevolkt heeft en over omvang van de invasie, plaatsen en tijdsduur.

Deze invasie mag als zeer omvangrijk gekenmerkt worden. In Limburg kwamen de notenkraakers voor van de laatste week van juli (31e) tot midden december 1968 (14e) met als hoogtepunt de maanden augustus en september.

De in de laatste weken van november en eerste twee weken van december geziene vogels zijn misschien overwintelaars?

De invasie vond vroeger plaats dan in andere jaren.

De overgrote meerderheid van de notenkraakers — zo niet allen — betrof de *du n*-snaveelige ondersoort *macrorhynchos* (Brehm).

Het gedrag week vooral wat hun eetgewoonten aan ging sterk af van wat uit het broedgebied wordt beschreven. Vooral de kraaiachtige gewoonte om levende dieren en cadavers van dieren te verslinden heeft allereerste de aandacht getrokken. Ook de voorliefde voor wespen, bijen en mieren is opgevallen.

Ingepast in een landelijke inventarisatie —

waaraan men bezig is — kan deze publicatie wellicht mee helpen om een beter inzicht te verkrijgen in deze voor ons land unieke ornithologische gebeurtenis.

Maastricht, 12 januari 1969

Résumé

L'invasion des Casse-noix mouchetés de Sibérie dans le Limbourg, province des Pays-Bas, a été la plus importante qu'on ait jamais constatée en Hollande. Soixantedix observateurs nous ont passé un total d'environ 450 observations dans le Limbourg, ce qui nous a procuré des données précieuses sur le comportement de ces oiseaux et sur la nourriture qu'ils prenaient, ainsi que sur l'extension géographique dans cette province. La première observation date du 31 juillet, la dernière du 14 décembre 1968. En 1968 l'invasion a eu lieu plus tôt que dans les années précédentes. La quasi-totalité des casse-noix appartenait au sous-ordre ténuirostre (bec grêle) *macrorhynchos* (Brehm). Leur comportement, et notamment leur façon de se nourrir, différait beaucoup de ce que nous en savons par la littérature existante. Ce qui était remarquable partout, c'était leur habitude, propre aux oiseaux coraciens, de dévorer des animaux vivants et des cadavres d'animaux. On a encore été surpris par leur préférence pour les guêpes, les abeilles et les fourmis.

Het bovenstaand artikel dat op 12 januari werd afgesloten, is alweer verouderd: op 14 januari werd een notenkraaker gezien op wintervoer in de tuin van Dr. G. W. A. Panhuysen te Bunde.

En ook in de tweede helft van de maand januari is het dieresignaleerd door de bewaker van het Staatsbosbeheer, uit Vijlen, J. H. Jehae: op 22 januari zat een exemplaar op de grond vlak bij een plasje in de omgeving van het hazelnotenproefveld in de Vijlenerbossen. Op 25 januari werd er een gezien in een fijn-spar aan de rand van dit notenproefveld.

Zoals de heer ter Horst zelf al opperde zal het hier wel om overwinterende exemplaren gaan. Wij zullen dus naar de dieren moeten blijven uitkijken.

v. N.